

STANE JUŽNIČ*

Ideologija razvoja

»Pravi napredek ni biti napreden,
marveč napredovati.«

(Bertold Brecht)

Ko govorimo o razvoju kot nezadržnem in neprestanem napredovanju človeka in človeške družbe, pravzaprav zadevamo v bržkone *največjo ideologijo* evropske civilizacije po uveljavitvi humanizma in renesanse. Nastopala je tik pred našim časom z različnimi teorijami modernizacije. Po drugi svetovni vojni pa je prav ideologija razvoja postala temeljno gibalno in programsko načelo tako imenovanih držav v razvoju, ki naj bi pospešeno dosegle »razvojno raven« industrijsko potentnih držav.

Kot mnoge druge ideologije je tudi ta bila nekaj časa neoporečna. Spremljala je in pospeševala zlom tradicionalnih, statičnih družb in se dokazovala v skokovitem razvoju produkcijskih zmožnosti tako imenovanih industrijskih družb. Po drugi svetovni vojni je prav ta ideologija vprežena v poskuse nivelizacije svetovne, globalne gospodarske moči, kajti mednarodna skupnost se je vse bolj izkazovala v asimetričnosti razvoja. Skorajda se je že zdelo, da bodo njene premočrtne projekcije prihodnosti človeštva prevladale v teoriji in praksi. Vsi so o razvoju govorili in vsem se je zdel neizogiben in neustavljiv.

Pa se je tudi ta ideologija izčrpala, vsaj v dvojnem smislu:

- tako imenovane države v razvoju niso dosegle razvojnih ravni industrijskih družb, ki so začele prehajati v postindustrijsko fazo razvoja,
- sam razvoj kot pojem neprestanega povečevanja dobrin je naletel na ekološke meje.

Zdaj ko v razvojni dinamiki nastajajo ne le zastoji, marveč se mora projicirati povsem nov koncept človekovega napredovanja, je prav, da se spomnimo na prehojena pota v razvojnih teorijah. Morda je tudi čas, da opravimo še z eno ideologijo, ki je tako močno prežela tudi naš čas.

1. *Ideja razvoja*, kakršna se kaže v svoji manifestni podobi v našem času, se je kristalizirala v razpoznavnost ideologije in politike pravzaprav po drugi svetovni vojni. Naslonjena pa je prav na *zaznavo asimetričnosti svetovnega sistema*.¹

Svetovno gospodarstvo je nastalo v izraziti neenakosti in neenakopravnosti

* Dr. Stane Južnič, redni profesor na FSPN v Ljubljani. Objavljamo prvo iz serije razprav o razvoju, koncu neke ideologije. V tem trenutku že lahko napovemo dve nadaljnji razpravi: dr. Andreja Kirna in dr. Marjana Senjurja ter prve diskusijske prispevke: dr. Vida Pečjaka in mag. Bogomirja Novaka.

¹ *Novejša zgodovina* (Izbrana poglavja) (1981), str. 90.

dveh polov: svetovnega centra, ki so si ga prilastile evropske države in njihovi civilizacijski podaljški, in svetovne periferije, ki je bila v prvi vrsti status kolonialno obvladanih dežel. V tem je zarisan prepad med razvitostjo in nerazvitostjo.

S tem pa je bila ideja razvoja samo na poseben način izpostavljena. Je namreč v svojem bistvu mnogo starejša.

Vsekakor sodi v našo civilizacijo. Če pa ta pojem uporabimo, smo takoj pri temeljih te civilizacije, to je v klasični Heladi. V grški misli je sicer sam koncept razvoja imel drugačne pomeni, vendar bomo našli tudi mnoga izhodišča našega koncepta razvitosti v kontrastu z nerazvitostjo. Za Platona (427–347 pred našim štetjem) so spremembe v času in prostoru pomenile dekadenco, torej propadanje in nazadovanje. Stvari, ki se spreminjajo kar same od sebe, pa so bile brez vrednosti. Sprememba je pojmovana kot ogrožanje reda, ustaljenega stanja. Izhajajoč iz takega razmišljanja, bi stari Latinci rekli: »*Quieta non movere*« in tako menili, da je treba pri miru pustiti tisto, kar je že ustaljeno in utečeno.

So se pa stari Grki kot pozneje Rimljani imeli za »razvite«. »Nerazviti« so bili barbari, in to so bili vsi tisti, ki niso bili Grki ali pa niso še bili Rimljani. In prav ta ideja delitve človeštva je imela izjemno obstojnost, poudarjala je kontrastnost v kulturnem smislu. Nemajhno vlogo je igrala, ko se je prelila v religiozno ekskluzivnost. Krščanstvo je nastopalo v razlikovanju »vernikov« in »nevernikov«, torej tistih, ki pravega Boga poznajo in sodijo v cerkveno organizacijo, ki tako spoznanje s svojo avtoriteto zagotavlja, in tistih, ki pravega Boga ne poznajo ali, kar je še huje, ga odklanjajo.

Vsekakor je vsestransko zagotavljanje civilizacijskih in drugačnih superiornosti postalo temelj in izhodišče evropocentrizma. Prav ta pa je kot ideologija evropske domnevne pravice in bržkone celo dolžnosti v odnosu na manj »razvite« utrjeval tako rekoč naravne pravice Neevropejcem vladati in jih voditi po poteh napredka in v smeri vrednot evropske civilizacije.

Vsekakor preseneča, kako so ideologije o kontrastnosti »civiliziranih« in »neciviliziranih« ostale žive. Med razbohotenim evropskim poseganjem v svet so imele mnoge »znanstvene« utemeljitve. Ko so npr. Evropejci konkretnije zapazili razlike v svetu in njegovo raznovrstnost, je bila njihova prva reakcija: so pač naravne razlike. Tisti, ki jim morda kakšen humanistični pomislek ni dovoljeval vsega reducirati na, npr. rasne razlike, ki »naravno« delijo človeško vrsto v »boljše« in v »slabše« rase, so se zatekali k razložitvam o razlikah med ljudmi, ki so »stranski proizvod klime« ali kaj podobnega. »Razvitost« v kontrastu z »nerazvitostjo« je tako postala skorajda podobna razlika, kot je tista v količini padavin, ki padajo na kvadratni meter zemeljske površine.

Prav »naravnost«, samoumevnost razlik med človeškimi populacijami sta glavni vzrok za, naj tako rečemo, zainteresirani pesimizem: ni ga določljivega krivca za tako stanje, ki ga ne bo mogoče premostiti. Dobrohotni so dodali: vsaj ne v predvidljivi prihodnosti.

Kot smo rekli, je moderna teorija razvoja dokaj nova in, naj rečemo, kar mlada tvorba. Ne smemo pa pozabiti, da se pravzaprav ni mogla otresti starejših predstav, kakršne so tesno vgrajene v evropsko civilizacijo.

a) Za najpomembnejši »korpus« idej, ki zadevajo moderno pojmovan razvoj, imamo še vedno lahko tistega, ki ga označujemo kot *teorijo progressa in evolucije*.²

Utrdila se je na prehodu iz 18. v 19. stoletje v prvi vrsti z reinterpretacijo zgodovine, bila je ta teorija pravzaprav filozofija zgodovine. Odsevala je vero

² *Socialna in politična antropologija* (1970), str. 101–104.

v zmagovitost človekovega racionalnega duha in prepričanje v neustavljivi napredek človeštva.

Naj omenimo le Marie Jean Antoine Nicolasa Caritata marquisa de Condorcet (1743–1794), francoskega aristokrata, matematika, filozofa in politika. Morda je bil eden največjih vizionarjev svoje dobe.³ Utemeljil je progres kot zakon narave oziroma kot naravno zakonitost. Progres je vselej obstajal in »narava ni postavila meja našim upom«.

Ne da bi omenjali druge oblikovalce teorije, jo bomo skušali strniti.

Prvič. Sprememba je značilna za človeka, človeško družbo in kulturo. Katera koli okoliščina ali stanje v sedanosti je rezultat spremembe v preteklosti. Zgodovinski zakoni so torej v prvi vrsti zakoni spremembe in spreminjanja.

Drugič. Sprememba je neizogibna. Ni je mogoče ustaviti. Če spreminjanja ni, je treba poiskati ovire, ki spremembe zaustavljajo.

Tretjič. Spremembe so v bistvu rezultat delovanja silnic znotraj družbe. To pomeni, da ima vsaka družba vgrajen spreminjevalni potencial. Tak potencial pa je tudi v človeku samem, v človekovi naravi in tako je inherenten vsaki družbi in kulturi. Zunanji vplivi lahko delujejo na hitrost sprememb. Pogosto pa nam taki vplivi otežujejo raziskovanje poteka sprememb, ki jih je generirala družba sama.

Četrtič. Sprememba v družbi in kulturi ima določeno smer. Gre torej za gibanje ali premike, ki k »nečemu« vodijo. Smer in cilj pa sta tudi že vgrajena v naravo družbe, ki se spreminja. Tako je spet s človekom in je tako z družbo in s kulturo.

Petič. Sprememba je stalna, nepretrgana, pogosto počasna in navadno postopna. »Narava ne dela skokov« (Natura non facit saltus), bi rekel Gottfried Wilhelm baron von Leibnitz (1647–1716) v svojih esejih, ki jih je imel za »nove« (Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain) iz leta 1703.

Šestič. Spremembe se odvijajo od homogenega k heterogenemu, od enotnega k raznovrstnemu, od enostavnega k zapletenemu, od neizdiferenciranih k diferenciranim oblikam in funkcijam.

Sedmič. Zakonitosti sprememb so uniformne v času in v prostoru.

Prav od tod je izšla domneva, da »gredo« vse družbe in kulture po isti poti spreminjanja. O tem bomo posebej razpravljali, kajti iz tega izhodišča so nastale teorije o stadijih, skozi katere morajo vse družbe. Nekatere so jih še »precej« prešle, pred drugimi se šele najavljajo.

Osmič. Sprememba je analogna v družbi in v rasti organizma. V tem pa je že bila povezava z evolucijskim naukom, o čemer bo tudi tekla beseda.

b) V svojih bistvenih postulatih ima teorija progressa in evolucije vsaj dve sidrišči ali, naj rečemo, *napajališči*.

Prvo je nastanek *racionalizma*. Vse, kar obstaja, so menili racionalisti, je po meri razuma in v skladu z naravnimi zakoni. Že razsvetljenstvo je kot temeljno gibalno zavrglo božjo previdnost in racionalizem je le poglobil razhajanje krščanske ideologije srednjega veka z vero v moč človeka. V tem vidimo središčno stališče karteizianizma, nauka in šole, ki ju je utemeljil René Descartes (1596–1650). Ne bomo omenjali vseh mislecev, ki so utrjevali ta nauk, mu dodajali nove razsežnosti in ga propagirali. Helvetius (Claude Adrien Helvetius, 1715–1771), pisec knjige *De l'esprit*, se navdušuje nad človeško naravo. Bila naj bi voljna

³ Najpomembnejše Condorcetovo delo ima naslov »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain«, v katerem na progres gleda kot na napredovanje človeštva v vrlini, resnici, sreči in bratstvu. Condorcet je zato pozdravil revolucijo, ki naj bi take ideje uresničila, pa je vendar umrl kot nasprotnik jakobincev.

izobraževati se, z izobraževanjem pa sledijo vsestranske izboljšave. Tako se zagotovi misel, da sta človek in njegova družba gnetljivi v smeri dobrega in boljšega.

Ta misel je navdihovala mnoge izboljševalce in poboljševalce človeštva.⁴ In prav nanjo so se vezale številne uveljavitve temeljne ideje, da bo človek, ki morda še ni dovršen, to postal. To pa se je zdelo možno, če se bo »pomanjkljivi« človek postavil v perfekten (družbeni in političen) sistem. Tu so bila izhodišča socialnih utopij in med njimi so bile socialistične in komunistične.

Veliko je bilo zatrjevanj o tovrstnih možnostih. Naj spet navedemo le Paula Heinricha von Holbacha (1723–1789), ki se je kot nemški filozof v krogu francoških enciklopedistov zavzemal za usmeritev razsvetljenstva k materializmu in ateizmu. On in mnogi drugi so trdili, da ni nepremostljivih ovir med »naprednimi« in »zaostalimi« (rasami človeštva). Za vse je odprta svetla prihodnost. Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783), eden od izdajateljev močno slavne Enciklopedije, je celo menil, da je zgodovino možno »uničiti«, kar bi lepše rekli izbrisati. To pa pomeni, da »teža preteklosti« ni pomembna in da so možne zgodovinske diskontinuitete.

Drugi so misel odpeljali k dokazovanju, da je moč predvidevati enotno civilizacijo človeštva, ker bodo »zaostali« dohiteli »naprednejše«. Dohitevanje in s tem nivelizacijo bo omogočila znanost. Izvajali pa ju bodo razsvetljene vlade, tako rekoč idealno komponirane politične oblasti.

Tudi iz tega so izpeljane mnoge poznejše aplikacije. Razsvetljene vlade pa so znale biti kar precej nasilne.

V 19. stoletju so se predstave o napredku nekoliko spremenile. Prej kot na delovanje »univerzalnega razuma« se je mislilo na tekmovalne napore posameznih kultur ali kot se je temu vedno bolj odločno reklo, narodov. Tako je pravzaprav ideja o narodu, ki se je kaj kmalu prelila v agresivni nacionalizem, priključena ideji progressa. Značilen zgled je bil seveda fašizem.

So pa po svoji plati resnično veliki dosežki znanosti, še posebej v tehnologiji, doživljali po zatonu najbolj razbohotenega nacionalizma, kar silili v bolj premočrtno nadaljevanje razsvetljenske ideje progressa. Ideja se je znova rodila nekako po drugi svetovni vojni in ne smemo pri tem pozabiti na danes že klasično knjigo J. B. Buryja, ki je imela naslov *Ideja progressa*.⁵

Ideja progressa se je znova dogmatizirala, čeprav je na primer Bury menil, da bo ta dogma lahko zamenjana s kakšno drugo. Tako se je namreč zgodilo, ko je ideja progressa zamenjala dogmo o Božji previdnosti.

Prav gotovo je ideja dobila nov zagon s prepričanjem, da so dobro organizirane družbe, kar bi se lahko enačilo s primerno državo, sposobne uravnavati usodo svojega prebivalstva. To pa je konkretno pomenilo, da bodo znale usmeriti »vse sile« v razvoj. Tudi ta misel je našla svoje uresničevalce. Dodana pa so ji po drugi svetovni vojni posebna razsežja: mednarodne organizacije, zlasti tiste v Združenih narodih, so namnožile strokovnjake, ki naj bi bili pravilno usmerjenim vladam v pomoč.

Drugo napajališče teorij razvoja je bil *razvojni nauk*. Morda je bilo celo bolj vztrajno kot racionalizem, ker je šlo za fundamentalno znanstveno odkritje. Razvojni nauk je namreč neoporečna znanstvena teorija o tem, da so se vsa živa bitja »razvila« iz enostavnejših in dosegala dovršenost, ki je bila izhodišče in zasnova oblikovanja še bolj dovršenih bitij. Ta nauk je utemeljil že Jean-Baptiste Lamarck

⁴ Več o tem v razmišljanjih Kaj naj bi bil socializem?, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1988, št. 6, junij, str. 758 in naprej.

⁵ *The Idea of Progress*, New York: Dover, 1987, ponatis.

(1744–1824), dovršil pa ga je Charles Darwin (1809–1882), zato mu rečemo tudi darvinizem.

Darvinizem je imel več »nadaljevanj« zunaj biologije ali antropogeneze. Iz njega se je razvil tudi »socialni darvinizem«, prej ideološka kot znanstvena teorija, ki je biološko evolucijo prenesla v sfere družbenega razvoja. Prvi je to »družbeno« uveljavitev darvinizma sistematiziral angleški filozof Herbert Spencer (1820–1903) v 70-tih letih 19. stoletja med polnim razmahom viktorijanske⁶ industrijske revolucije. Bila je izjemno koristna za obrazložitev in racionalizacije družbenega razvoja, v katerem so triumfirale ideje neenakosti, konkurence (družbenega in gospodarskega tekmovanja), »zakon« uspešnosti »najbolj usklajenih« in propada »neusklajenih«, uveljavila se je ideja ali koncept individualnosti. Skratka, to je triumf gesla, ki mu na splošno rečemo »Laissez faire, laissez passer« in pri tem mislimo v prvi vrsti na gospodarski liberalizem.

Kako različni so lahko nadstavki ideološke narave, ki izhajajo iz temeljnih znanstvenih odkritij, nam kaže prav evolucijski nauk. Začel je služiti kot opravičilo ekonomskega liberalizma, družbenih neenakosti in celo kolonializma in imperializma. Razložil je namreč na enostaven način skozi geslo »preživetja najspodobnejših« (Survival of the Fittest) razlike med bogatimi in revnimi, med kolonialno metropolo in njenimi kolonijami in tako tudi druge razlike med »razvitimi« in »nerazvitimi«.

Tako učinkovita obrazložitvena moč seveda ni mogla biti brez nadaljevanja. Znova se je rodila prav v našem času pod naslovom sociobiologija. Njen tvorec oziroma sooblikovalec je postal Edward Wilson, specialist za družbene žuželke (ki so na primer, čebele, mravlje ali termiti). V leto 1975 stavljamo nastanek nove teorije, ki je priplavala tudi na velikih odkritjih genetike.

V svoji radikalni verziji je argumentacija sociobiologov dokaj enostavna. Družbeno vedenje determinira genetična struktura, torej so geni »odgovori« za »kvaliteto« posameznika in skupine. Geni pa so rezultat naravnega odbora (selekcije). Antropologi so zadevo »zapletli«, ker vztrajajo, da v človeški vrsti niso le geni determinanta, ampak so tudi družbena in kulturna dejstva, ki se predajajo iz roda v rod skozi socializacijo/inkulturacijo.

Aplicirano na relaciji razvitost – nerazvitost bi seveda genom pripadla vloga »določitve« tiste kritične kakovosti, ki določa ali, naj rečemo, omogoča eno ali drugo stanje.

c) Najvplivnejšo teorijo razvoja pa je vsekakor sproducirala *zgodovina*, in to tista, ki se je uveljavila kot znanost v Evropi in začela posegati v področja teorije zgodovine in ni obstala le na ravni raziskovanja tistega, kar se je v preteklosti (res) zgodilo. Prav občutek zgodovine (kot pretoka časa) je tipičen proizvod evropske civilizacije⁷ in zgodovinska zavest se je v njej izoblikovala izrazito evropocentrično. Prav evropocentrizem pa briše celovitost zgodovine in še posebej celost človeškega fenomena.

Nerazviti, torej Neevropejci, se v obzorju zgodovine pojavljajo šele, ko so kolonialno obvladani in postanejo »del« evropske zgodovine. Izjemno se v zgodovinskih perspektivah javljajo tisti deli nerazvitnega sveta, ki so nedvomno povezani z evropsko »predzgodovino«, kar so na primer velike civilizacije in državotvorni kompleksi starega Vzhoda (zlasti Egipt in Mezopotamija).

⁶ Tako imenovane po kraljici Viktoriji (1819–1901), ki je s svojim dolgim vladanjem (1837–1901) dejansko obeležila celo dobo razcveta angleškega gospodarstva, imperialne ekspanzije in vtisnila pečat vladajočemu sloju mešanstva.

⁷ *Novejša zgodovina* (1981), str. 76–80.

Tako se je pravzaprav uveljavil razdor v zgodovinski perspektivi.

Bržkone pa je bilo temu dodano posebno razsežje, ko so nerazviti postali živi relikti prazgodovine Evropejcev in se je oblikovalo mnenje, da v nerazvitosti smemo gledati lastno daljno preteklost, če živimo v razviti Evropi ali njenih civilizacijskih podaljških. To je utrdila tista teorija razvoja, ki ji na splošno rečemo *teorija o stadijih razvoja*.

Vsekakor so pri tem imeli največ »zaslug« marksisti in tako so nastale »stopnice« v razvojnem smislu, ki se vlečejo od divjaštva do civilizacije. Ta evolucionizem je bil pravzaprav poskus uveljavitve razvojnega nauka iz biologije v človeško zgodovino kot postopno premočrtno napredovanje, pa tudi konkretizacije ideje progressa in evolucije sploh. Ne kaže sploh omenjati vseh tvorcev takih teorij, med njimi so bili tako Friedrich Engels kot omenjeni Herbert Spencer (1820–1903). Tudi »gradivo« so zbirali mnogi znanstveniki in med njimi je verjetno najpomembnejši Lewis H. Morgan (1818–1881), ki je prispeval največ gradiva o »pradružbi« s preučevanjem ameriških Indijancev in vplival na historični materializem, ki sta ga oblikovala Karl Marx in Friedrich Engels.

Seveda je logično sledilo, da so nekateri deli človeštva v »stadijih razvoja«, ki so v Evropi že preseženi in morajo prehoditi vse »stadije«, da bi Evropo dosegli.

Toda že malo bistrejši vpogled v zgodovino kaže, da nerazvitost ne more biti kakšna »originalna« ali celo »primitivna« faza, ki jo je Evropa že zdavnaj absolvirala. Ne preteklost ne sedanost nerazvitih dežel nista »primerek« kakšnega preteklega stadija v razvoju razvitih. Države, ki so danes kakor koli razvite, niso bile v preteklosti nikoli nerazvite. Bile so kvečjemu nerazvite v primerjavi s sedanjo razvitostjo.

In še eno miselno operacijo je treba izvesti.

Zgodovina danes nerazvitih je bila nekoliko zadnjih stoletij povezana z zgodovino razvitih. Gospodarska, politična, kulturna in vojaška ekspanzija Evrope je po 16. stoletju vključila ves znani svet v tokove svetovne zgodovine. Enotnost sveta se je torej uveljavljala v nastajanju enotnega sveta, ki pa je bil, kot smo rekli, *asimetričen*: svetovni dominantni center in svetovno obvladana periferija.

Nerazvitost torej lahko razumemo le v funkciji razvitosti v dialektični enostavnosti sveta.

In še nekaj je, na kar bi radi opozorili. Silnice, ki nerazvitim nalagajo sprejemanje »modela razvitosti«, ki ima jasno razpoznavne prednosti v mednarodni skupnosti, so hkrati vsiljive in vabljuje. Vendar je »model razvitosti« prav v istem času doživel pokanje svojih izhodiščnih vrednot, ker razvitost, kakršno kažejo visoko industrializirane države, nikakor ni brez madeža. Tako imajo nerazvite države možnost, naj tako rečemo, neke presoje, ker že lahko vidijo »vse faze«, ki so peljale do današnjega stanja. Že Eleksander Herzen (1812–1870), ki je bil skupaj z Vizarionom G. Belinskim (1811–1848) vodilni ideolog naprednjaštva v Rusiji 19. stoletja, je temu rekel »privilegija pozno prišedših«. Takole pravi:⁸ »Zgodovina je zelo krivična. Pozno prišedši sprejmejo, namesto že oglodane kosti, pravico pričujočnosti ob mizi izkušenj. Celotni razvoj človeštva ni nič drugega kot izraz nehvaležnosti kronologiji.«

Problem »pozno prišedših« je vsekakor v določenem smislu »koncentracija« vseh problemov nerazvitih držav.

č) Kot nekakšna korektura ali prilagoditev ideje razvoja je nastala teorija oziroma koncept *modernizacije*.

⁸ Citirano v: J. Lentz: *De la Russie et de l'Amérique*, Paris: Seuil, 1971.

Izhodiščna misel je bila vsekakor v antropologiji uveljavljena domneva, da se ves svet pravzaprav *evropeizira*, je področje globalne akulturacije.⁹ Kot »dokaz« je predstavljen prenos znanosti, tehnologije, industrijskih sistemov in organizacije, pa tudi na primer ideologije nacionalizma in socializma, načela politične organizacije in razrednih bojev in tako naprej. Vdor Evrope v svet je torej cel svet izpostavil modernizaciji, ki je pojmovana kot splošno »usklajevanje« sveta v Evropi nastalim civilizacijskim normam.

Je pa prav gotovo koncept modernizacije ostal nejasen, negotov in nedoločen. Že sam pojem je dvomljiv, kaj pomeni, če kakšna družba postaja »moderna« in kaj modernost določa. Nekateri bi skušali zadevo reducirati na bistvene točke omenjene teorije progressa in evolucije: moderna družba naj bi bila prežeta z vero v racionalnost in naj bi slonela na znanstvenem nadzoru človekovega fizičnega in družbenega okolja, vse bolj dovršena tehnologija pa naj bi bila instrument, s katerim se modernost dosega. Nemalo opredeljevalcev bi predvsem vztrajalo pri secularizaciji družbe, kar se je zdelo pomembno v luči evropskega vzorca ločitve religije in cerkve od države in kar velik del nerazvitega sveta še ni dosegel. Zlasti ne države islama.

Nekolikanj bolj konkretnostim naklonjeni bi dodajali mnoge druge dejavnike modernosti: visoka stopnja družbene medodvisnosti, razvitost trgovine in komunikacij, urbanizacija in premik od agrarne proizvodnje k industrijski in s tem sprememba ne le zaposlitvene, marveč celotne družbene strukture, pismenost vsega prebivalstva in priložnosti za izobrazbo, visoka stopnja socialne mobilnosti.

Za konkretne razvojne politike pa je imelo poseben pomen enačenje modernizacije in industrializacije. V tem smislu je pojmovana *gospodarska* modernizacija. Njej naj bi sledila *socialna*, ki pelje k zmanjšanju moči tradicionalnih oblik politične oblasti, k večji enakopravnosti spolov in emancipaciji žensk. Vse to pa bi vodilo k *psihološki* modernizaciji, kar je sprejemanje že omenjene racionalnosti kot temeljnega vodila v preobrazbi družbe in njene mentalitete – odstranile naj bi se fatalistične predstave in uveljavilo zaupanje v človekovo in družbeno sposobnost načrtovanja »boljše prihodnosti«.

Koncept modernizacije je vsekakor dvoumna kategorija oziroma pojmovanje razvoja v določenem večpomenskem smislu. Vsaj dve različni v marsičem oprečni pojmovanji sprememb sta vsebovani v tem pojmu:

– koncipiranje razvoja v smislu eksogenega dejavnika, kar pomeni, naj bi bil model razvoja importiran ali superimponiran in domače gospodarske, družbene in politične strukture naj bi se s tem modelom uskladile;

– stimuliranje razvoja od znotraj.

V drugem pojmovanju je seveda vsebovano nekaj prvega. Razvoj naj bi vsaj v končnem cilju bil usklajevanje z modelom razvitih. In ta model je pogosto pojmovan kot tisti, ki velja v Združenih državah Amerike.

Posebno je uskladitev med dvema pojmovanoma modernizacija vidna skozi koncept akulturacije. Ta predvideva globalna razsežja neposrednega in kontinuiranega kulturnega stika, ki bo vodil h globalizaciji vseh razvojnih procesov.

2. Ko se je koncept razvoja *izkristaliziral*, pridobil bolj ali manj razpoznavno izoblikovanost s številnimi predelavami, dodelavami in razčlenitvami, je že postal okvir razvojne politike, torej se je vzporedno z njegovo kristalizacijo oblikovala »strategija« razvoja. Kot bomo večkrat ponavljali, pa »korekture« iz dejanskega dogajanja niso bile v nepredvidljivosti spreminjanja »sveta« tvorno uporabne.

⁹ *Socialna in politična antropologija* (1977), str. 495–551 (Antropološka preučevanja sprememb).

Stvarnost je neprenehoma uhajala teoriji.

Oglejmo si vsaj bistvene prioritve koncepta razvoja.

a) Ob kristalizaciji koncepta razvoja se je izoblikovala tudi splošno priznana *pravica do razvoja*, kot bi lahko imenovali sankcionirano serijo »pravice«, ki jih je celo formalno priznala mednarodna skupnost. Prva med njimi, iz katere naj druge izhajajo, je bila pravica vsakega »naroda« na samoodločbo, kar je pomenilo pravico do lastne države in vlade in kar je bilo potrjeno z dekolonizacijo. Seveda bi zahtevalo dolgo in zapleteno razpravo, kaj so »narodi« kot tista skupnost, ki ima omenjene pravice in kako dejansko postajajo države kot realizacija določene »neodtujlive« pravice.

Strnili bomo izhodiščne točke, ki zadevajo splošno priznano pravico na razvoj takole:

Priuč. Veljalo naj bi stališče, da sta neenakost in zlasti neenakopravnost v mednarodni skupnosti nenaravni in torej nesprejemljivi.

Drugič. Splošna je dolžnost vseh sprejemati in izvajati ukrepe, ki naj bi odpravili to nenaravno stanje. Potrpežljivost, resignacija in fatalizem naj bi bili izgnani iz razprave o obstoječem stanju neenakosti in neenakopravnosti. Teorija razvoja mora biti optimistična in aktivistična.

Tretjič. Razvojno nujno je treba podpreti in opremiti z vsestranskim znanjem. Nujno je torej razvojne procese znanstveno spremljati in znanost vsestransko vpreči v razvojne napore.

Četrto. Vsem in vsakomur naj bo znanje dostopno. Treba je uveljaviti pravico do znanja in izobraževanja, kar je vsaj razglašala (Splošna) deklaracija o človeških pravicah Združenih narodov (v letu 1948), ki naj bi bila pomembna razširitev podobnega razglasa francoske revolucije.

Petič. Vlade, torej konstituirana politična oblast, ki sledi temeljnim interesom svojega ljudstva, imajo središčno vlogo v predstavitvi razvoja. Vlade razvitih držav pa imajo tako rekoč imperativno moralno dolžnost vladam nerazvitih pri tem pomagati.

Šestič. Pomoč razvitih nerazvitim mora biti nesebična in nevtralna. To pomeni, da morajo pomagati, vendar brez ideoloških, političnih, verskih ali kakšnih drugih pridržkov. Predvsem pa ne smejo krniti suverenosti nerazvitih in načenjati kulturno identiteto tistim, ki jim pomoč dajejo.

Sedmič. Države v razvoju (torej tiste, ki še niso razvite) naj se trudijo biti demokratične. Zlasti naj spoštujejo splošno priznane človeške pravice.

Osmič. V strnjjenosti teh postulatov pa je treba dodati, da je razvoj splošen napor vseh za vsakogar. Veže se tako na države kot posameznike, vendar je poudarek na družbenem, gospodarskem in političnem razvoju skupnosti. To pa je že pomenilo, da je bilo moč marsikateri državi (v razvoju) spregledati kršitve pravic na osebni ravni.

b) Pravica do razvoja pa je bila le deklaracija in zato so realnejši ostajali pri iskanju razvojnih poti ter pri tem uveljavili misel, da je nerazvitost morda *bolezen*. Treba jo je torej zdraviti in, kot bomo videli malo pozneje, so v instrumentariju razvoja predpisovali terapijo.

Medicinski vzorec pa pravzaprav ni nič novega v načinu razumevanja družbenih stanj. Celo kirurški vzorec je včasih uporabljen in nemalokrat je bil »kirurg« vojščak, ki je z vojaškimi sredstvi izrezoval gnojne rane in nevšečne izrastline. Tako se ne gre čuditi, da je strategija razvoja dobila v pojmovnem smislu imenovane »revolucionarne vojne«, prizvok terapevtskega noža v rokah kirurga. Sovražnik pa je že tradicionalno bil tudi posebljena bolezen. Sveti Avguštin

(Augustinus Aurelius, 354–430), veliki (krščanski) cerkveni učitelj, je imel na primer herezijo¹⁰ za kontaminozno (nalezljivo) norost. Proti njej pomaga »Kristusova medicina«. Tako torej ideja, da neverniki in zlasti heretiki in vsi devianti in disidenti ne sodijo drugam kot v psihiatrično pristojnost, ni nič novega. Nerazvitost pa je lahko pojmovana tudi kot »duševna bolezen«.

Organizirane religije so imele svoje terapevte zlasti v duhovniških osebah. Ti naj čistijo ljudi od slabih navad in postopanja. Sčasoma je dolžnost pripadla dobro plačanim psihiatrom ali psihoanalitikom. Znanost naj bi torej razvila terapevtske metode.

Takoj je očitna analogija z diagnozo nerazvitosti. Razlika je v tem, da je psihiater imel oblast nad posameznikom, znanost o nerazvitosti in razvoju pa naj bi dobila, skorajda bi rekli, podobne ingerence nad nerazvitimi državami, precizneje rečeno, nad ljudstvi, ki morajo »ozdraviti«.

»Medicina ljudstva« pa ima tudi že tradicijo. V Evropi se je konstituirala tam nekje v sredi 18. stoletja in dobivala pooblastila urejevanja »javnega življenja«. Vse z namenom *izboljšanja človeštva*.

Usmerjena je bila k »bolni vasi«. Včasih je to bil »proletariat«. Posebej si je prizadevala za zmanjševanje mortalitete, zlasti pri novorojenčkih. Danes je pogosto usmerjena k depopulaciji vasi (podeželja) in preobljudenosti mest.

Tudi ta »medicinska veja« je bila pridružena že omenjenemu optimizmu razsvetljenstva, da je človek primeren »objekt« *stalne izboljšave*, da je torej kot posameznik in kot družba primeren in sposoben za perfektuiranje. Včasih so menili, in deloma ta vera ostaja, da to lahko stori edino »prava« religija oziroma njena institucionalizirana zemeljska podoba – cerkev. Po prevladi racionalizma pa naj bi k temu bila poklicana *znanost*.

Različna pota je znanost ubirala, ko se je vpregla v namene človekovega perfektuiranja. Razteza se ta napor od evgenike do razvoja nerazvitih. Evgenika naj bi izločila »slabe« gene iz reprodukcije človeštva in selekcionirala »dobre«, ki bi bili vsebovani v vse boljšem človeštvu. Bilo naj bi končano z »degeneracijami«, genetskimi malformacijami in dednimi boleznimi, le najbolj zdravi bi sestavljali človeški rod. »Socialna higiena« naj bi po drugi plati odpravila z družbenim »zlom«, pa naj gre za revščino ali za kriminal.

Prav tako naj bi se uveljavila terapija za nerazvitost.

c) Izhajajoč iz »razvojne nuje« se je v modernih državah izoblikoval *instrumentarij* posredne in neposredne dejavnosti, ki naj bi razvoj pospeševala ali ga vsaj lajšala. Opredeljeni so *razvojni cilji* in s tem je vnesena v razvojno politiko zavestna akcija. Med bistvene elemente take akcije pa so všteti načrtovanje proizvodnje in prostora, pa še do mnogih detajlov je v najbolj elaborirani obliki planiranje segalo. Celo načrtovanje družine, kar je vezano z načrtovanjem demografske rasti, je vključeno v planske ideale. Vse to naj bi se dosegalo z *intervencijo države* v gospodarske tokove, kar se je posebej uveljavilo pri zdravljenju posledic velike svetovne gospodarske krize leta 1929.¹¹

Ravno ta poenostavitev v instrumentariju za razvoj kaže, kako malo je upoštevana diagnoza nerazvitosti v njenih številnih simptomih in sindromih. Terapija, torej zdravljenje nerazvitosti, je reducirana na zelo posplošeno recepturo.

Se posebej je izstopala panacea, ki je vse možnosti pripisovala centralizirani, vseobsegajoči državi, ki naj motoriko razvoja vzpostavi v tako imenovanem jav-

¹⁰ O herezijah. *Teorija in praksa*, Ljubljana, št. 1–2, 1991.

¹¹ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 182–197.

nem gospodarskem sektorju. Intervencije države, problematične zaradi tega, ker so to bile ozke privilegirane elite, so postale vsestranske in raznovrstne, od totalne, denimo, v realsocialističnih državah, kjer je, pod zaveso tako imenovane »socialistične lastnine« prevzela v upravo celoten gospodarski mehanizem, do parcialne. Nacionalizacije različnih vrst so utemeljevale poseben »javni« gospodarski sektor oziroma država je tak sektor pogosto vzpostavljala v povsem trdnih kapitalističnih sistemih. Intervencije so bile tudi posredne, z na primer davčno politiko kot načinom redistribucije dohodka in hkrati vira za državno podjetništvo.

Končno pa se je izkazalo, da nerazvite države nimajo realnih možnosti akumulacije kapitala. Zatele so se k naravnost neverjetnem zadolževanju. Problem dolgov pa je postal zastrašujoč. Najhuje je bilo, da denarna sredstva, pridobljena s krediti za razvoj, sploh niso našla poti v gospodarske, še manj v gospodarne naložbe, marveč v žep vladajočih elit.

Ideja o potrebi močne države se je morala izkazati za kontraproduktivno.

3. *Kriza ideologije razvoja* ima vsaj dva povsem razpoznavna vira:

– nerazvite države niso zmogle splošnega razvojnega tempa v svetu in so pravzaprav še bolj zaostale za razvitimi;

– tudi ko so bili doseženi uspehi na področju gospodarske rasti, ni sledil kakšen splošen napredek v družbenem in političnem smislu.

Temu je vsekakor treba dodati že omenjene rezerve, ki so se uveljavile v razvitih državah glede kakovosti življenja, ki jo ogrožajo eksponencialna pričakovanja v povečevanju proizvodnje v ekološkem bremenu, ki ga naravno okolje ne more več prenašati.

Kritični pomisleki se niso pojavili kar dolgo, čeprav je bilo nekaj opozoril, tako da šele v začetku 80-tyh let zasledimo določeno zavračanje »petletnih« razvojnih načrtov, input-output tablic in uspešnosti vladnih alokacij podpore določenim sektorjem gospodarstva, ki naj bi bili vodilni ali prodorni, kot tudi očitni neuspešnosti državnokapitalističnega sektorja, ki se je začel sesuvati v neuspešnosti in korupciji.

Neodvisnost, ki naj bi bila izhodiščna točka razvoja in pravi »naskok« v razvojno politiko, je bila na splošno veliko razočaranje. Ni pripeljala v nikakršno »razvojno situacijo«. Nasprotno. Padec gospodarstva je bil katastrofalen na primer v kolonijah, ki so si najteže priborile neodvisnost (Angola, Mozambik).

Sam razvoj je bil kaj lahko v funkciji povečane odvisnosti. Država postane odvisnejša, ko začne obdelovati polja s traktorji, ki jih je treba uvažati skupaj z energetskimi sredstvi, ki naj jih poganjajo. Po drugi strani pa tradicionalni način pridobivanja hrane praviloma zahteva uvoz hrane . . .

Izrisali so se začarani krogi nerazvitosti. Razvoj ruši obstoječa družbena ravnotežja. Je ruptura včasih dolga stoletja izgrajevanih odnosov in razmerij, je napad na tradicije in mnoge ustaljenosti, kulturne, verske in drugačne. Moral bi biti torej sekvenca usklajevanj. Prav tu pa se niso bistvene razvojne ovire premaknile.

Strukturnim elementom nerazvitosti (od monokulture do popolne vezanosti za svetovni trg) so v izpostavljenosti dodani tisti elementi, ki so onemogočali razvoj, ker, kot smo rekli, ni dovolj le graditi proizvodne obrate, marveč je treba pripraviti ljudi, da bi mogli, znali in (uspešno) hoteli v njih delati.

Tako smo se približali brzkone središčni točki razvoja, ki zadeva človeški dejavnik. Porušena Nemčija se je po drugi svetovni vojni dvignila v gospodarsko čudo, ker je imela za to človeške potenciale. Ti pa se v smislu delovne zmoglosti, strokovnosti in podjetniške zavzetosti ne vzpostavijo, denimo, v eni generaciji.

To pa govori, da razvoj nikakor ni zgolj gospodarska kategorija, pojmovana kot premočrtno večanje produkcijskih zmogljivosti, kajti postalo je jasno, da gre za

zapleteno spreminjanje, ki ne zadeva le produkcijske sile. Tudi najnatančnejše preračunana vlaganja niso dajala rezultatov, ker niso bile upoštevane potrebe bolj zapletenega spreminjanja – in le-to naj bi imelo uravnotežen razvojni izhod zlasti na socialnem in tudi političnem področju.

Vsi procesi, ki bi jih šteli za razvojne, ne vodijo namreč v isto smer. Sprememba na enem področju človeške dejavnosti in zlasti načina življenja lahko olajša spremembo na drugem področju. Lahko pa jo tudi zavre. Gospodarska rast pa nujno zahteva spremembe v družbenem tkivu. Postopoma je postalo jasno, da so za gospodarsko rast potrebne tudi primerne politične okoliščine in tu je bilo skoraj nemogoče storiti odločilne korake. Vlade, ki jim je razvojna politika postala programsko ogrodje in tako rekoč opravičilo obstoja, pravzaprav delujejo v začaranem krogu nerazvitosti in zato se ne gre čuditi, da niso skorajda storile nobenega dejanskega razvojnega koraka. »Bilanca enaintridesetih let neodvisnosti je na splošno negativna,« izjavlja eden od govornikov v veliki palači ljudstva v Kinšasi v Zairu. Rekel pa je to prav ministrski predsednik Mulumba Lukoji.¹² Skoraj v vseh državah »v razvoju«, še posebej v Afriki, bi lahko rekli popolnoma isto.

Dolgo je trajalo, preden so tudi vlade razumele, da za razvoj niso potrebna le imenitna načela in tako imenovana politična volja, marveč še marsikaj drugega. Morda tudi boljše vlade...

a) *Planiranje*, zlasti tako imenovano integralno in predvsem centralizirano, je vsekakor bilo rezultat domneve, da je moč nerazvito družbo gnesti, usmerjati in ji tako rekoč veleovati s pozicij državne oblasti. To je vsekakor nadstavek racionalizma, o katerem smo govorili, in hkrati metoda, s katero naj bi se ustvarile socialne utopije.

Na splošno gledano je planiranje, zlasti državno usmerjeno in totalno, doživelo polom. Vsakokratna stvarnost je neprestano uhajala iz rok planerjev. Usmerjanje razvoja prav v nerazvitih državah ni bilo uspešno tudi zato, ker so bile planske »analoge« nerealne, slabo domišljene in netržno utemeljevane. Svetovni trg se ni dal planirati in v tem je bila dodatna, morda usodna zmota planskih gospodarstev.

Še manj pa se je izkazalo kot možno planirati družbeno preobrazbo. Utopično obarvani projekti te vrste so žalostno propadli in med njimi tudi tisti, ki so izhajali iz racionalizma in razsvetljenstva. Propadlo je tudi upanje, da bo v razvojnem smislu nerazviti svet posnemal in v posnemanju dohiteval razvitega. Še več. Zameglili so se dejavniki, ki so sploh privedli do razvojne asimetrije v zadnjih 250 letih. Izkazalo pa se je, da so socialni in dosledni politični sistemi močno zapleteni organizmi, ki delujejo v številnih medsebojnih povezavah njihovih sestavnih delov. Delna spreminjanja so morda najlažja, pa vendar pustijo nedotaknjene druge bistvene dele sistema.

Kolaps realnega socializma, kot ga danes bolj za šalo kot zares še imenujemo, je potrdil neuspešnost integralnega planiranja in škodljivost monolitne, vsiljene ideologije. Ni pa pravzaprav ničesar dokazal v, kako naj rečemo, nasprotno smer. Temeljni nadziralni in uravnavalni problem uspešnega gospodarjenja, čemur lahko šele sledi splošnejši razvoj, je očitno v primerno doziranih medsebojnih odločitvah o proizvodnji in potrošnji proizvajanega. Država je jemala v svoje roke mehanske takega uravnavanja, in to naj bi bilo planiranje. Razbilo pa se je ob čeri trga. Pa vendar zamisel regulacije niti ni nova, najrazličnejši politični sistemi so jo poznali. Očitno gre torej za »pravo mero« in tu bržkone znanost kaj malo pomaga.

¹² »Le Zaire à son tour«, *Le Monde*, Paris, 9 août 1991, p. 1.

Temeljna podmena regulacije je torej država. In prav zato so države v razvoju, če ohranimo tak naslov, tako silovito vztrajale pri močni, vseobsežni, centralizirani državi. Zato je bila tudi primerno ideologizirana. V novih državah pokolonialnega tipa pa so ji dodane še mnoge druge »naloge«, med njimi vsekakor tista, ki naj bi vodila k nastanku »nacije«, tam, kjer je država v etnični disperziji imela le fizično definicijo, ki je slonela na umetnih in nenaravnih mejah.

Še več. Taka država naj bi bila sposobna skoncentrirati vse razpoložljive sile in sredstva v razvojne načrte. Zato so njeni ideologi zahtevali, naj bo enopartijska. Morda so zaradi lepšega nekateri temu rekli: naj bo brez političnih strank. Stranke so škodljive, so menili teoretiki močne, centralizirane in unitarne države.

- So disperzija naporov, ki morajo biti usmerjeni le na razvoj.
- So nevarnost tribalizma v etnično pluralnih državah, kjer stranke-etnije ali stranke, utemeljene na tribalnih mejah, ogrožajo sam obstoj države.
- Slabijo moč nerazvite države, ki se spoprijema z neprimerno večjo močjo razvitih držav v mednarodni skupnosti.

Močna država je slonela na integralnem planiranju in tu je bil sovjetski zgled lahko učinkovit. Prav tako je slonela na prevzemanju gospodarskih funkcij v smislu, da je bila ne le planer in regulator produkcije, marveč njen temeljni organizator. Tako se je izoblikovala teorija o nuji vsestransko razvitega državnega sektorja, ki so mu rekli tudi javni sektor produkcije.

Te teorije so se kaj kmalu srečale z dejstvi, ki so dokazovala nesposobnost države organizirati razvoj. Močna, vseobsegajoča država je predstavila svoje ozke interese oziroma interese oblastniških elit. Silno se je birokratizirala.¹³

Korupcija je postala edini dejansko delujoči »politični sistem«. Večini držav v razvoju bi smeli reči kleptokracije, torej vladanja s krajom.

b) V osnovi pa gre pravzaprav vselej za antropološki dejavnik. Skoraj se lahko čudimo, kako to, da ga »poboljševalci« in v tej vlogi »razvijalci« človeštva in njegovih delov niso skoraj nikoli upoštevali. Opustitev tega dejavnika seveda lahko razumemo pri tistih, ki so »človeštvo ljubili, za človeka pa jim ni bilo mar«. ¹⁴ Na povezanost »ekonomske sfere« s »človeškim dejavnikom« in »ustanovami družbe« je na primer opozoril Karl Polanyi, ki ga imamo za interpretatorja idej zgodovinarja Fernanda Braudela. ¹⁵ Tako je pravzaprav utemeljena ekonomska antropologija, ki jo lahko štejemo tudi kot »disciplinarno korekcijo« čisto ekonomskih stališč. ¹⁶

Še eno pompo smo dolžni k oceni dela (ekonomskih) ekspertov za nazaj. Kot strokovnjaki, bodisi v službi omenjenih specializiranih agencij Organizacije združenih narodov ali pa poslanih od vlad razvitih držav v nerazvite, so »na terenu« živeli povsem zunaj obstoječe stvarnosti. Bili so ločeni s privzdignjenim načinom življenja, ki je bilo posnemanje življenja nekdanjih kolonialnih uradnikov in brzokone po standardu nad takim življenjem. Rekli so jim »expatriate«¹⁷ in

¹³ Problemi birokratske vladavine. S posebnim osvrtno na nerazvijene države, *Pogledi*, časopis za društvena pitanja, Split, god. XIII, br. 1. 1983, str. 198–208.

¹⁴ O tem več v razmišljanjih o razlogih poraza socialističnih projektov: »Kaj naj bi bil socializem?« (nekaj izhodiščnih razmišljanj). *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1988, let. XXV, št. 6, junij 1988.

¹⁵ Giuliana Gemelli: Un incontro mancato: Braudel e le scienze sociali in Italia, *Il Mulino*, Bologna, Rivista bimestrale di cultura e di politica, anno XXXVI, No. 311, maggio – giugno 1987, p. 421, opiraje se na članek Alfreda Slna: Polanyi, Braudel et le roi du Dahomey, v *Maus*, 1986, No. 18, pp 17–52.

¹⁶ *Antropologija* (1987), str. 264–265.

¹⁷ Expatriate pomeni (angl.) sicer »napoditi iz rojstne dežele ali domovine« (lat. ex-patriatus, iz domovine izgnan) oziroma naj bi to bila oseba, ki se je izselila iz domovine, vendar je to pomenilo osebo, ki živi v kakšni državi (nerazviti), ne da bi bila »tam doma«.

nemalo je bilo med njimi ljudi, ki so s svojimi svetovalskimi vlogami in položaji služili nadpovprečne plače, kakršne doma ne bi prejeli. Bržkone mnoge med njimi kaj drugega ni posebno zanimalo, dasiravno so pač morali za svoje plače tudi kaj početi. V določenih dobah plime »gospodarskega svetovanja«, tudi v smeri planiranja, ki so ga nerazvite države uvajale kot edino pravo pot h gospodarskemu razvoju, je bilo kar precej strokovnjakov, ki so bredli po nerazvitih državah in bili dodeljevani tovrstnim državnim uradam ali ustanovam. Če se pošalimo, smemo reči, da ta ekspertiza še ni povsem prenehala. Morda je le ironija, da taki eksperti zadnje čase (v letih 1990/91) hodijo tudi v Jugoslavijo, čeprav je prav Jugoslavija veljala kot neizčrpen rezervoar vsakovrstnih ekspertov, ki so se podajali v nerazvite države »tretjega sveta«.

Tovrstne eksperte smo v razpravo vnesli, da bi pokazali distanco med »razvijalci« in tistimi, ki naj bi bili »razvijani«. Prav tako je bila vse večja razlika med oblastniško elito, akulturirano v smeri nekdanjih kolonialnih metropol, in prebivalstvom.

Seveda med antropološke dejavnike štejemo že omenjene razvojne ovire, ki so v *mentaliteti*. Vsekakor je taka ovira npr. spolna dihotomija, prepričanje o ženski manjvrednosti in prepoved ženskega javnega udejstvovanja. Vsaj polovica prebivalstva v kakšni izrazito islamski državi je na ta način izključena. Prav preučevanje mentalitet ali, naj rečemo, imaginarija kakšne družbe in kulture nam pove, kako hude so lahko ovire, ki branijo izhod iz tradicionalnih okvirov mišljenja, verovanja, obnašanja, načina življenja. Verjetno so spremembe mentalitete najtežje uresničljive in ta »skoncentrirana zgodovina« je še posebej trdna v obstojnosti, če jo varujeta versko izročilo, religiozni sistem.

c) Konflikt ali, blažje rečeno, kontrast med razvitimi in nerazvitimi pa je dejansko dobil *nova razsežja*.

Razviti svet, razporejen okoli Združenih držav Amerike in z jedrom v nekdanjih kolonialnih metropolah Evrope, je s to hladno vojno in blokovskim konfliktom pravzaprav sublimiral to nasprotje. Našel je svojega temeljnega sovražnika v komunizmu in deloval tudi v nerazvitem, tretjem svetu, ko se je reklo, tekmovalno in s silovitostjo naporov, ki naj bi preprečili razlivanje realsocialističnih režimov in vpliva Sovjetske zveze. Potem pa je porušen berlinski zid, simbol deljenosti Evrope, in ideološki sovražnik je izginil v ravsulu realsocialističnih režimov.

Kato Maior (starejši, 234–149 pred našim štetjem), rimski državnik, ki ni trpel Kartagine (Ceterum censeo Carthaginem esse delendam, je neprestano vzklikal v Senatu in tako so delali podobni ideologi vse do danes), se je po propadu Kartagine spraševal: »Kaj bo z Rimom, če ne bo imel več sovražnikov?« Razviti svet si je začel postavljati podobna vprašanja. Potrebni so mu mobilizacijski vzvodi, treba je odstranjevati centrifugalne silnice. Treba je ohranjati identiteto »svobodnega sveta«, ko ni več njenih zanikovalcev.

Pri iskanju substituta za izginulega sovražnika se kaj lahko »demarkacijska linija« prevesi v smeri razdora sever–jug. Na jugu bo moč najti sovražnike vrednot razvitega sveta, ker je pač nerazvit. Rimljani so imeli limes, ki je delil civilizacijo od barbarov. Kaj lahko pričakujemo, da se bo ta »limes« utrdil med severom in jugom. Na eni strani bodo pravna država, osebne svoboščine, na drugi strani politično nasilje, razni fanatizmi, zlasti verski in nacionalni. Novo barbarstvo proti urejenemu, civiliziranemu svetu.

Možno je pričakovati, da bo vse bolj v »zahodni« miselnosti, v javnem mnenju razvitih držav prevladovala ideja posebne vrste apartheida. In kaj lahko to deluje zelo dolgo, kajti razdor med razvitimi in nerazvitimi se bo prej večal kot zmanjše-

val. Poleg tega bo rasla, naj tako rečemo, demografska napetost: razviti svet se stara, nerazviti doživlja demografsko eksplozijo. Demografski pritisk je povsem logična tendenca pri premikih prebivalstva. Razviti so se začeli že močno bati, da bodo prave trume preplavile njihov urejen svet s področij svetovne revščine.

»Klasičnemu« konfliktu med razvitimi in nerazvitimi pa je, kar je pokazalo annus mirabilis 1989, ko so z berlinskim zidom vred ne le padli, marveč se razgalili režimi realnega socializma, treba dodati novo razsežje »tretjega sveta«. Vse bolj se realsocialistični »svet« kaže kot del tretjega sveta.

Ni več dvoma, da so bili vsi podatki o »razvoju« držav realnega socializma nerealni, prirojeni, frizirani in v bistvu netočni. Tako je nastal zlagan videz drugega sveta, ki naj bi bil socialističen. Vojaška moč Sovjetske zveze ni bila ne rezultat in ne simbol gospodarske moči, marveč je ta moč v prvi vrsti izčrpavala gospodarstvo in ropala naravne vire.

Po padcu berlinskega zidu in s tem »železne zaves« je bilo kar veliko pričakovano, da bo »zahodno« gospodarstvo našlo na Vzhodu nove trge. Vse bolj jasno pa postaja, da takih trgov še zdaleč ni. Za Zahodno Nemčijo (Zvezno republiko Nemčijo) je Vzhodna Nemčija (nekdanja Nemška demokratična republika) predstavljala le 2% izvoza, vse države SEV-a, torej vzhodnoevropske gospodarske integracije, pa le 4%. Na Vzhodu trga pač ni. Kitajska ima okoli stokrat več prebivalstva kot Belgija, nima pa večje zunanje trgovine od belgijske.

Perestrojka v Sovjetski zvezi je še daleč od realizacije. Pa ne gre le za gospodarsko nerazvitost. Države realnega socializma so pod krinko univerzalnega planiranja, kar je navduševalo mnoge države, dekolonizirane v Aziji in Afriki, in »razvijanja« državnega (javnega in včasih tudi socialistično imenovanega) sektorja utrdile negativno delovno etiko, neinicativnost in distributivno mentaliteto.¹⁸

Družbena apatija, navajenost na vsakovrstno neučinkovitost ni pravzaprav v bistvu različna od stanja v nerazvitem svetu Latinske Amerike, Azije in Afrike.

»Izhod« iz realnega socializma, prehod v učinkovito gospodarjenje bo bržkone zelo dolg in močno zapleten. Pri tem ne gre pozabiti, da so številni pokazatelji nerazvitosti isti kot v tretjem svetu: nizek dohodek na prebivalca (ki je deset ali celo dvajsetkrat nižji kot v razvitih zahodnoevropskih državah).

Tako imamo torej nov kompleks nerazvitosti v sami Evropi.

In kaj naj povemo za sklep?

Prav gotovo najprej to, da ni umestno dati kakšne končne misli.

Ideologija razvoja je v krizi. Ali naj nas to sili k premisleku o razvoju sploh? Naj se vrnemo na »klasične« pozicije, da je vsak razvoj nekaj slabega, ali kot bi rekel naš pesnik Jovan Vesel Koseski (1798–1884), »Vse premembe so le kvari, Maloktera obvelja.«

Ali naj povemo, da se nam rišejo »meje rasti«,¹⁹ ki jih ne bomo smeli prekoračiti, če nočemo izzvati nepopravljive ekološke katastrofe?

Zastavljata se nam vprašanji, ki presejata vsako razpravo o razvoju:

Prvič. Ali človeštvo sploh potrebuje izboljšave, če naj bi razvoj pomenil predvsem določeno izboljšanje, predvsem v čisto materialnem smislu?

Drugič. Ali je človeštvo sploh mogoče izboljševati? Če pa je to mogoče, kam naj bi bile te izboljšave usmerjene?

¹⁸ Z določenimi detaili je ta retrogradna mentaliteta opisana v pripravah za okroglo mizo »Kaj je in kje je Evropa v sodobnem svetu«, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1990, št. 6–7, junij–julij 1990, str. 757–759.

¹⁹ Kot je bil naslov slavnega poročila Rimskega kluba, ki je napovedal »meje rasti« še posebej zaradi njegovih ekoloških posledic.

Če pa o razvoju razmišljamo kot o izboljšavah in pristanemo na hipotezo, da je »svet« izboljšljiv, ali ne pomeni tako pojmovan razvoj v prvi vrsti nivelizacijo, regimentacijo in uniformizacijo človeštva?

Kaj lahko s takim postopkom dosežemo? Morda odpravo različnosti in raznovrstnosti in pestrosti človeške vrste. Kakšno naj bi bilo uniformno človeštvo, če je seveda sploh možno?

In če tak razvoj dosežemo, ali to pomeni, da se s tem ustavlja razvoj kot tak, kjer je pač s poenotenjem in izenačitvijo človeštva dosežen končni cilj? Ali je v tem končni razvojni cilj? Ali se z uveljavitvijo enoličnosti in enolikosti ne ustavlja vsak razvoj?

Pa še besedo dve je treba povedati o poboljševalcih. Nikdar niso ne nedolžni ne nevtralni pri svojem početju. Vprašanje je, kateri so najprimernejši in kakšen je njihov interes, zavezanost splošnemu dobremu. Kako naj se poboljševalci identificirajo? Ali niso morda vsi nevarni v svojem zagonu, ko prevzemajo bremena, ki zadevajo druge ljudi in pogosto cele nastopajoče generacije?